

Als de Russen komen

Prof. Dr. J. Hoffenaar [*]

Het Nationaal Militair Museum wijdt momenteel een aparte tentoonstelling aan de militaire kant van de Koude Oorlog. Dit is iets fantastisch, want het ligt namelijk niet direct voor de hand. Met uitzondering van Korea in de eerste helft van de jaren vijftig hebben Nederlandse militairen namelijk nergens deelgenomen aan open militaire conflicten in het kader van de Oost-West confrontatie. Wij hebben daardoor geen collectieve herinnering aan dramatische tankslagen, luchtgevechten of onderzeebootacties uit de periode van de Koude Oorlog, met memorabele staaltjes van heldhaftig (of lafhartig) optreden. Niets van dat al.

Warme Oorlog

Maar vanuit militair standpunt was de Koude Oorlog een totale Warme Oorlog die elk moment kon uitbreken. "We hoped for the best, but prepared for the worst", zoals vaak werd gezegd. En dat betekende dat beide zijden in het conflict – elk op zijn eigen wijze – alles uit de kast trokken om omvangrijke strijdkrachten onmiddellijk inzetbaar te hebben. Dat vereiste een bijna totale oorlogsinspanning in vreedstijd. Natuurlijk, 'afschrikking' vormde de kern van de politieke en militaire strategie; er waren zoveel kernwapens dat bij een oorlog de wederzijdse vernietiging verzekerd was. Maar een geloofwaardige afschrikking vereiste een zodanige militaire voorbereiding dat de tegenstander er van overtuigd was dat, indien nodig, de alles verwoestende middelen daadwerkelijk en effectief zouden worden ingezet. Dit vroeg onder meer om zo veel mogelijk goed geoefende militairen, niet alleen parate militairen, maar ook onmiddellijk oproepbare dienstplichtigen die hun training al eerder hadden gekregen. Tegen de twee miljoen Nederlandse jongemannen hebben tijdens de Koude Oorlog hun dienstplicht daadwerkelijk vervuld. Tienduizenden van hen hebben hun diensttijd in de legerplaats Seedorf en andere locaties in Duitsland doorgebracht. Iedereen kent wel meer dan één persoon die in dienst is geweest. Dat maakt de Koude Oorlog tot een 'oorlog' van ons allemaal. En daarom is het zo terecht dat het Nationaal Militair Museum hierover een tentoonstelling heeft georganiseerd.

Bijna totale strijd

De Koude Oorlog was een conflict tussen enerzijds kapitalistische, merendeels parlementair-democratische staten met de Verenigde Staten als aanvoerder en anderzijds communistische, partijdictatoriale staten onder strakke leiding van de Sovjet-Unie. Het was een strijd tussen twee elkaar uitsluitende, missionaire alternatieven voor een nieuwe wereldorde, die het machtsvacuüm in Europa en Azië na de nederlaag van respectievelijk Duitsland en Japan moest vullen. Het was een bijna totale strijd, gevoerd op alle terreinen van de samenleving: ideologisch, politiek, economisch, cultureel en militair. 'Bijna totaal' omdat het ultieme, nucleaire wapen continu als een dreigend zwaard van Damokles boven de wereld hing, maar gelukkig nooit is ingezet.

Wapenwedloop

Eén van de kenmerken van de Koude Oorlog was de ongekeerde nucleaire én conventionele wapenwedloop. Ook conventioneel, omdat de partijen zich moeilijk konden schikken in de alles-of-niets keuzes die de kernwapens hun lieten en voortdurend een gevarieerder pakket aan opties open wilden houden. De oorlogsvoorbereiding had daardoor iets onwezenlijks. Dat gold zowel voor Oost (het Warschaupact) als voor West (de NAVO). De NAVO, dus ook de Nederlandse krijgsmacht, ging uit van de strategie van het 'flexibele antwoord' (de 'flexible response'). Als het Warschaupact – dat qua aantallen troepen en gepantserde divisies groter, sterker was dan de NAVO – met conventionele middelen zou aanvallen, zou de NAVO in eerste instantie eveneens met conventionele middelen stand proberen te houden, in de hoop dat de leiding in het Kremlin nog bij zinnen zou komen én om, mocht dat niet het geval zijn, de inzet van nucleaire wapens voor te bereiden. Als het Warschaupact toch doorging met de agressie, dan zou de NAVO gedwongen zijn geweest te escaleren en als eerste tactische nucleaire wapens in te zetten. Bijna iedereen ging ervan uit dat een algehele nucleaire oorlog dan niet meer te voorkomen zou zijn.

Tegen de twee miljoen Nederlandse jongemannen hebben tijdens de Koude Oorlog hun dienstplicht daadwerkelijk vervuld

Alleen in Korea hebben Nederlandse militairen deelgenomen aan een open militair conflict in het kader van de Oost-West confrontatie.

Foto: Veteraneninstituut

Tienduizenden hebben hun diensttijd in de legerplaats Seedorf en andere locaties in Duitsland doorgebracht. Foto: Wikimedia Commons, Eric Koch / Anefo

De Koude Oorlog was een strijd tussen twee elkaar uitsluitende, missionaire alternatieven voor een nieuwe wereldorde. Foto: YouTube, Cold War Cartoons

Onwezenlijk

Het onwezenlijke was – dat gold zeker voor een relatief kleine krijgsmacht als die van Nederland, dat geen enkele zeggenschap had over de inzet van nucleaire wapens –, het onwezenlijke, haast surrealistische was dat krijgsmachten zich slechts voorbereidden, zich slechts konden voorbereiden, op een zéér korte conventionele oorlog, omdat zij zich van een nucleaire oorlog nauwelijks een voorstelling konden maken, laat staan dat zij zich er goed op konden voorbereiden. En dat terwijl de verwachting was dat als een oorlog tussen de blokken eenmaal zou zijn uitgebroken, deze niet meer te beheersen zou zijn en zou leiden tot een totale catastrofe. De gemiddelde officier en onderofficier beseften dit alles wel, maar zij stonden er maar niet te lang bij stil. De gemiddelde Nederlander en dienstplichtige ontgingen deze redeneringen, maar zij beseften wel dat er nooit een oorlog mocht uitbreken, omdat het dan wel eens voor iedereen fataal zou kunnen aflopen.

Dreigingspercepties

De militaire 'afschrikking' draaide om wederzijdse dreigingspercepties. Wat dacht de ene partij van de intenties en capaciteiten van de andere partij? En: wat dacht de ene partij dat de andere partij dacht over de intenties en capaciteiten van de ene partij? Dit bleek een uitermate lastige materie. Wantrouwen en angst zorgden aan beide kanten tot enkele onjuiste veronderstellingen. In Moskou ging men ervan uit – gebaseerd op de marxistisch-leninistische visie op het verloop van de geschiedenis – dat het Westen vroeg of laat een keer zou aanvallen, zou *moeten* aanvallen. Recent archiefonderzoek toont aan dat ideologie veel belangrijker was dan wij – het Westen – geneigd waren te denken. Hoewel het Warschaupact zeer goed op de hoogte was van het uitsluitend defensieve karakter van de NAVO-planning, ging men er oprecht vanuit dat 'wij' aanvallende intenties hadden.

Maar ook aan Westerse zijde hadden de inlichtingendiensten het niet altijd geheel bij het juiste eind. Eind jaren veertig en in de jaren vijftig was de Sovjet-Unie bovenal uit op consolidatie van haar invloedssfeer in Oost-Europa. Zij had – in tegenstelling tot waar iedereen in Westen bijna voetstoots van uitging – geen aanvallende intenties richting West-Europa. Opvallend is bovendien dat met name Sovjetleider Nikita Chroesjtsjov er van uitging dat het communisme zo'n grote aantrekkingskracht had dat de bevolking in het Westen vanzelf wel haar zijde zou kiezen. Begin jaren zestig – met de tweede Berlijnse crisis in 1961, die leidde tot de bouw van de Berlijnse Muur, en de Cubacrisis in het daaropvolgende jaar, die ons op de rand van een kernoorlog bracht – veranderde deze opstelling. Er was inmiddels een strategisch nucleair evenwicht bereikt. Ook toen had de Sovjet-Unie/het Warschaupact geen aanvallende intenties. Maar ... het opperbevel in Moskou maakte wel gedetailleerde aanvalsplannen voor het geval een oorlog in zijn ogen onvermijdelijk zou zijn. De aanval – vermoedelijk meteen al met nucleaire middelen – was dan de beste verdediging, was de redenering. Deze logica ontging velen in het Westen.

Nederland

Al in de jaren zestig klonken er in linkse kringen protesten tegen het wij-zij denken en tegen de leidende rol van Amerika binnen de NAVO. Lees bijvoorbeeld het pamflet 'Tien over Rood' van Nieuw Links binnen de PvdA er maar eens op na. De grote meerderheid van de bevolking stond echter vierkant achter het geheel op de Oost-West tegenstelling gebaseerde veiligheids- en defensiebeleid. Daar kwam eind jaren zeventig, begin jaren tachtig in die zin verandering dat de algemene onrust over het nucleaire zwaard van Damokles toen tot een enorme ontlading kwam. De NAVO besloot in die jaren als antwoord op de plaatsing van de op Europa gerichte nucleaire SS-20 raketten op haar beurt zelf op het Warschaupact gerichte nucleaire wapensystemen op te stellen. Dit zou een kernoorlog dichterbij brengen, zo was de vrees. Militaire logica speelde nauwelijks een rol; angst voor het Armageddon voerde de boventoon. En ook toen al deed Moskou er publiekelijk en achter de schermen alles aan om binnen de NAVO-lidstaten verdeeldheid te zaaien door de schuld van het ervaren toenemende oorlogsgevaar bij de 'agressieve' Westerse regeringen te leggen die besloten hadden de 'kruisraketten' te plaatsen. Het ging er fel aan toe. Wie herinnert zich niet de slogan van de voorstanders van plaatsing: "Liever een raket in de tuin dan een Rus in de keuken"?

De M110 was 'dual capable'. Een relatief kleine krijgsmacht als die van Nederland had echter geen enkele zeggenschap over de inzet van nucleaire wapens. Foto: NIMH

De crisis die leidde tot de bouw van de Berlijnse Muur veranderde de opstelling van de Sovjet-Unie. Foto: Wikimedia Commons, Spielvogel Archiv

In Nederland overheerste de angst voor Armageddon. Afbeelding: www.thomasvanaalten.nl

Het einde van de Koude Oorlog

Met het aantreden van Michail Gorbatsjov in 1985 kwamen er nieuwe wapenbeheersingsgesprekken op gang, die onder meer leidden tot het INF-verdrag eind 1987, op basis waarvan de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie alle raketten met een bereik van 500 tot 5500 kilometer in de ban deden – met de belangrijke aantekening dat uit de lucht of vanuit zee gelanceerde raketten niet onder dit verdrag vielen. Niemand vermoedde toen echter dat twee jaar later de Muur zou vallen, en korte tijd later het Warschaupact zou worden ontbonden en de Sovjet-Unie uiteen zou vallen. En er zo, voordat we het goed en wel beseften, een einde aan de Koude Oorlog zou komen.

En vandaag ...

Het geschetste verloop van de Koude Oorlog leidt haast automatisch tot enkele gedachten over de ontwikkelingen vandaag de dag. Mijns inziens is het verwarrend om van een nieuwe Koude Oorlog te spreken. Er is immers geen sprake van, zoals ik het eerder formuleerde, een strijd tussen twee elkaar uitsluitende, missionaire alternatieven voor een nieuwe wereldorde, met een sterke ideologische component. We zien nu weer een 'ouderwetse' machtsstrijd om invloedssferen tussen de grote mogendheden, die doet denken aan de *power struggle* in de negentiende eeuw. De reconstructie van het verloop van de Koude Oorlog laat ons ook zien hoe belangrijk het is werkelijk vat te krijgen op de motieven, de logica van de andere betrokken partijen in de machtsstrijd op het wereldtoneel. We kunnen er ook snel naast zitten. Tot slot toont het verloop van de Koude Oorlog het belang aan van een sterke defensie, a *strong defense posture*, die ook als zodanig door alle partijen wordt erkend. Zonder voldoende *hard power* om de eigen belangen te schragen, is er geen gehoor op het wereldtoneel.

Eindnoot

[*]Dit artikel is een bewerking van de toespraak die professor Hoffenaar hield op 22 februari jl. bij de opening van de tentoonstelling 'Als de Russen komen' in het Nationaal Militair Museum.

Met het INF-verdrag deden de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie alle raketten met een bereik van 500 tot 5500 kilometer, zoals deze Pershing II, in de ban.

Foto: Flickr, Kelly Michals

Het is verwarrend om vandaag de dag van een nieuwe Koude Oorlog te spreken

Demonstratie tegen plaatsing van kruisraketten op het Malieveld. Foto: Haagse Tijden